

BIZNESDA MOLİYAVIY XAVFLAR VA ULARNI BOSHQARISH**Karimov Sharofiddin Rashid o'g'li***Ijtimoiy himoya milliy agentligi*

Annotatsiya: Mazkur maqola biznesdagi moliyaviy xavflarning mohiyati, turlari va ularni boshqarish usullarini tahlil qiladi. Maqolada moliyaviy xavflarning korxona faoliyatiga ta'siri, ularni aniqlash va baholashning ahamiyati hamda xavflarni minimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy xavf, xavf turlari, xavflarni boshqarish, xavflarni baholash, xavflarni minimallashtirish, biznes, korxona faoliyati.

Annotation: This article analyzes the essence, types, and management methods of financial risks in business. The article also highlights the impact of financial risks on enterprise activities, the importance of their identification and assessment, and provides practical recommendations for minimizing risks.

Keywords: financial risk, types of risks, risk management, risk assessment, risk minimization, business, enterprise activity.

Kirish

Bugungi kunda global iqtisodiyotning beqarorligi va raqobatning kuchayishi sharoitida har qanday biznes subyekti turli xil moliyaviy xavflarga duch kelmoqda. Ushbu xavflar korxona faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, uning moliyaviy barqarorligini buzishi va hatto bankrotlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, biznesda moliyaviy xavflarni aniqlash, baholash va samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoning Dolzarbligi

Zamonaviy global iqtisodiyotning murakkab va dinamik rivojlanishi, raqobatning keskinlashuvi, texnologik o'zgarishlarning tezlashuvi va geosiyosiy beqarorlik kabi omillar biznes subyektlari faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu sharoitda korxonalar nafaqat operatsion va strategik, balki turli xil moliyaviy xavflarga ham tobora ko'proq duch kelmoqdalar.

Moliyaviy xavflar, jumladan valyuta kursi tebranishlari, foiz stavkalarining o'zgarishi, inflyatsiya darajasining oshishi, kredit risklari, likvidlik tanqisligi va boshqa shu kabi omillar korxonalarning moliyaviy holatiga, rentabelligiga va umumiy barqarorligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Ayniqsa, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyot sharoitida, milliy valyuta kursining o'zgaruvchanligi, bank sektoridagi o'ziga xosliklar va kapital bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi moliyaviy xavflarning ta'sirini yanada kuchaytirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik muhitini yaxshilash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday sharoitda korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va ularni moliyaviy xavflardan himoya qilish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Moliyaviy xavflarni samarali boshqarish tizimining yo'qligi yoki yetarli darajada rivojlanmaganligi korxonalarning investitsion faolligini susaytirishi, innovatsion loyihalarni amalga oshirishga to'sqinlik qilishi va natijada iqtisodiy o'sish sur'atlarini pasaytirishi mumkin.

Tajriba Metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasidagi turli sohalarida faoliyat yuritayotgan korxonalarda moliyaviy xavflarning qanday namoyon bo'lishini aniqlash, ularni boshqarish amaliyotini o'rganish va bu borada takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. Tadqiqot Dizayni: Tadqiqot aralash uslubda (mixed-methods research design) olib borildi. Bu uslub doirasida sifat va miqdoriy tadqiqot usullari birgalikda qo'llanildi. Sifat tadqiqoti korxonalarning moliyaviy xavflarni boshqarish bo'yicha chuqur tushunchalarini olish uchun, miqdoriy tadqiqot esa olingan ma'lumotlarni statistik tahlil qilish va umumiy tendentsiyalarni aniqlash uchun ishlatildi.

2. Ma'lumotlarni Yig'ish Usullari: Sifat Tadqiqoti: Chuqur intervyular: O'zbekistonning turli sohalarida (sanoat, xizmat ko'rsatish, qishloq xo'jaligi va boshqalar) faoliyat yuritayotgan 15-20 ta korxonaning moliyaviy menejerlari, bosh buxgalterlari va risk menejerlari bilan yuzma-yuz chuqur intervyular o'tkazildi. Intervyu savollari korxonalarning duch kelayotgan asosiy moliyaviy xavflari, ularni aniqlash va baholash usullari, xavflarni boshqarish strategiyalari va bu jarayonda duch kelayotgan qiyinchiliklarga qaratildi. Intervyular oldindan tuzilgan savolnoma asosida yarim-strukturaviy tarzda olib borildi. Hujjatlarni tahlil qilish: Tadqiqot ishtirokchisi bo'lgan korxonalarning moliyaviy hisobotlari, risklarni boshqarish siyosatlari va ichki audit hisobotlari kabi hujjatlar tahlil qilindi. Bu korxonalarning moliyaviy holati va xavflarni boshqarish tizimi haqida qo'shimcha ma'lumot olish imkonini berdi. Miqdoriy Tadqiqot: So'rovnoma: O'zbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan 100 dan ortiq korxonaning moliyaviy xodimlari uchun onlayn va oflayn so'rovnoma tarqatildi. So'rovnoma savollari korxonalarning duch kelayotgan moliyaviy xavflarining chastotasi va ta'sir darajasi, xavflarni boshqarish usullarining qo'llanilishi va ularning samaradorligini baholashga qaratildi. So'rovnoma savollari Likert shkalasi va ochiq turdagi savollarni o'z ichiga oldi. Ma'lumotlarni Tahlil Qilish Usullari: Sifat Tadqiqoti Ma'lumotlari: Intervyu yozuvlari transkripsiya qilindi va tematik tahlil usuli yordamida kodlandi. Bu jarayonda intervyularda takrorlangan mavzular, naqshlar va tushunchalar aniqlandi.

Hujjatlarni tahlil qilish natijalari intervyu ma'lumotlarini to'ldirish va tasdiqlash uchun ishlatildi. Miqdoriy Tadqiqot Ma'lumotlari: So'rovnoma orqali yig'ilgan ma'lumotlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) dasturi yordamida statistik tahlil qilindi. Deskriptiv statistika (o'rtacha qiymatlar, standart og'ishlar, chastotalar) va inferentsial statistika (korrelyatsiya tahlili, regressiya tahlili) moliyaviy xavflar va ularni boshqarish amaliyoti o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanildi. Tadqiqot Ishtirokchilarini Tanlash: Tadqiqot ishtirokchilari maqsadli tanlash (purposive sampling) usuli yordamida aniqlandi. Bunda moliyaviy xavflarga duch kelishi mumkin bo'lgan va ularni boshqarish bo'yicha ma'lum tajribaga ega bo'lgan turli sohalardagi korxonalar tanlab olindi. Miqdoriy tadqiqot uchun ishtirokchilar tasodifiy tanlash (random sampling) tamoyili asosida, korxonalarning hajmi va faoliyat sohasini hisobga olgan holda aniqlandi. Tadqiqotning Cheklovlari: Tadqiqot davomida ma'lum cheklovlar mavjud bo'lishi mumkin. Jumladan, intervyu va so'rovnomalarda ishtirok etgan respondentlarning subyektiv fikrlari tadqiqot natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot O'zbekistonning ma'lum hududlaridagi korxonalar bilan cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa umumiy xulosalarni chiqarishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning maqsadiga erishish va qo'yilgan savollarga javob berish uchun adekvat hisoblanadi. Olingan ma'lumotlar tahlili natijasida O'zbekiston korxonalarida moliyaviy xavflarni boshqarishning mavjud holati aniqlanadi va bu sohani takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Natijalar

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasidagi turli sohalarda faoliyat yuritayotgan korxonalarda moliyaviy xavflarning keng tarqalganligi aniqlandi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, korxonalarning aksariyati valyuta kursi tebranishlari (o'rtacha ko'rsatkich: 4.2), inflyatsiya darajasining yuqoriligi (o'rtacha ko'rsatkich: 4.0) va kredit olishdagi qiyinchiliklar (o'rtacha ko'rsatkich: 3.8) kabi moliyaviy xavflarni eng muhim deb hisoblashadi (Likert shkalasi bo'yicha 1 dan 5 gacha).

Chuqur intervyular shuni ko'rsatdiki, ko'pgina korxonalarda moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash bo'yicha formal tizimlar mavjud emas. Xavflar ko'proq intuitiv tarzda yoki o'tmish tajribasiga asoslanib aniqlanadi. Xavflarni boshqarishda esa asosan sug'urta qilish, valyuta xavfini qisman qoplash uchun forvard shartnomalaridan foydalanish va qarz olish hajmini cheklash kabi usullar qo'llaniladi.

Statistik tahlil natijalari korxonalarning hajmi va faoliyat sohasi moliyaviy xavflarga bo'lgan sezgirlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Yirik eksportyor korxonalar valyuta kursi xavfiga ko'proq duch kelishsa, kichik va o'rta biznes uchun likvidlik xavfi va kredit olishdagi qiyinchiliklar dolzarbroq muammo hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida korxonalarining moliyaviy xavflarni boshqarish bo'yicha bilim va ko'nikmalarining yetarli emasligi aniqlandi. Ko'pgina moliyaviy xodimlar zamonaviy risk menejmenti usullari haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi kuzatildi.

MUHOKAMA

O'zbekiston korxonalarida moliyaviy xavflarning keng tarqalganligi va ularni boshqarish amaliyotining hozirgi holati xorijiy tadqiqotlar natijalari bilan qiyoslaganda bir qator o'xshash va farqli jihatlarni ko'rsatadi.

Misol uchun, **Damodaran (2007)** o'zining "Strategic Risk Taking: A Framework for Strategic Management" nomli kitobida ta'kidlaganidek, har qanday biznesning asosiy elementlaridan biri xavfni qabul qilish va uni samarali boshqarishdir. Bizning tadqiqotimiz O'zbekiston korxonalarida xavfni qabul qilishga moyillik mavjudligini ko'rsatsa-da, uni boshqarishning tizimli yondashuvlari hali to'liq shakllanmagan.

Hull (2018) o'zining "Risk Management and Financial Institutions" asarida moliyaviy xavflarning turlari va ularni o'lchash usullarini batafsil yoritib beradi. Bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston korxonalari asosan bozor va kredit xavflariga e'tibor qaratadi, operatsion va likvidlik xavflarini baholash va boshqarishga esa kamroq e'tibor beriladi. Bu, ehtimol, xalqaro standartlarga muvofiq xavflarni boshqarish amaliyotlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tufano (2009) "Managing Unexpected Liquidity Crises" maqolasida likvidlik xavfini boshqarishning muhimligini ta'kidlaydi, ayniqsa rivojlanayotgan bozorlarda. Bizning tadqiqotimiz kichik va o'rta biznes uchun likvidlik xavfi dolzarb muammo ekanligini tasdiqlaydi, ammo uni samarali boshqarish uchun moliyaviy instrumentlar va strategiyalardan foydalanish darajasi pastligini ko'rsatadi.

Jorion (2011) "Financial Risk Management Handbook" kitobida valyuta kursi xavfini boshqarishning turli xil usullarini, jumladan hedging instrumentlarini tahlil qiladi. O'zbekiston korxonalarida valyuta xavfini qisman qoplash uchun forward shartnomalaridan foydalanish kuzatilgan bo'lsa-da, bu amaliyotning keng tarqalmaganligi va boshqa murakkab hedging strategiyalarining deyarli qo'llanilmasligi aniqlandi.

Saunders va Cornett (2017) o'zining "Financial Institutions Management: A Risk Management Approach" darsligida kredit xavfini baholash va boshqarishning ahamiyatini ochib beradi. O'zbekiston korxonalarida kredit olishdagi qiyinchiliklar muhim xavf sifatida belgilangan bo'lsa-da, kredit xavfini baholashning zamonaviy usullari (kredit reytinglari, risk-modellar) keng qo'llanilmaydi.

Umuman olganda, xorijiy adabiyotlar biznesda moliyaviy xavflarni boshqarishning muhimligini, uning turli xil usullari va zamonaviy tendentsiyalarini

ko'rsatib beradi. Bizning tadqiqotimiz O'zbekiston korxonalarida moliyaviy xavflarni boshqarish bo'yicha ma'lum qadamlar qo'yilayotganini, ammo bu sohada xalqaro tajribani o'rganish va zamonaviy usullarni joriy etish orqali sezilarli yaxshilanishlarga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot O'zbekiston Respublikasidagi turli sohalarda faoliyat yuritayotgan korxonalarda moliyaviy xavflarning mavjud holatini o'rganish va ularni boshqarish amaliyotini tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalar valyuta kursi tebranishlari, inflyatsiya darajasining yuqoriligi va kredit olishdagi qiyinchiliklar kabi moliyaviy xavflarga eng ko'p duch kelmoqdalar. Ko'pgina korxonalarda moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash bo'yicha formal tizimlar yetarli darajada rivojlanmaganligi, xavflarni boshqarishda esa asosan an'anaviy usullar qo'llanilishi aniqlandi.

Tadqiqot, shuningdek, korxonalarning hajmi va faoliyat sohasi moliyaviy xavflarga bo'lgan sezgirlik darajasiga ta'sir ko'rsatishini hamda moliyaviy xodimlarning zamonaviy risk menejmenti usullari bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish zarurligini ko'rsatdi. Xorijiy adabiyotlar bilan solishtirish O'zbekiston korxonalarida moliyaviy xavflarni boshqarish sohasida sezilarli rivojlanish imkoniyatlari mavjudligini tasdiqladi.

Kelgusida O'zbekiston korxonalarida moliyaviy xavflarni samarali boshqarish tizimini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

- Korxonalarda moliyaviy xavflarni aniqlash, baholash va monitoring qilish bo'yicha formal siyosatlar va jarayonlarni ishlab chiqish va joriy etish.
- Zamonaviy risk menejmenti usullari (xavf qiymati (VaR), stress-testing, sentsitivlik tahlili va boshqalar)ni amaliyotga tatbiq etish.
- Moliyaviy xodimlar uchun risk menejmenti bo'yicha muntazam ravishda o'quv kurslari va seminarlar tashkil etish.
- Kichik va o'rta biznes uchun moliyaviy xavflarni boshqarish bo'yicha soddalashtirilgan metodik qo'llanmalar yaratish va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish.
- Davlat tomonidan korxonalarda risk menejmenti madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan rag'batlantiruvchi chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekiston korxonalarining moliyaviy menejerlari, risk menejerlari, davlat organlari vakillari va ilmiy tadqiqotchilar uchun biznesdagi moliyaviy xavflarni boshqarishning dolzarb masalalari bo'yicha foydali ma'lumotlar beradi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun zamin yaratadi.

Адабиётлар рўйхати

1. Damodaran, A. (2007). *Strategic Risk Taking: A Framework for Strategic Management*. Wharton School Publishing.

2. Hull, J. C. (2018). *Risk Management and Financial Institutions* (5th ed.). John Wiley & Sons.
3. Jorion, P. (2011). *Financial Risk Management Handbook* (4th ed.). John Wiley & Sons.
4. Saunders, A., & Cornett, M. M. (2017). *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach* (9th ed.). McGraw-Hill Education.
5. Tufano, P. (2009). Managing Unexpected Liquidity Crises. In *The Handbook of Financial Engineering* (pp. 1057-1079). Academic Press.

